

КОЗАЦЬКІ ГАРМАТИ

Наталія Сасенко, учений секретар НІКЗ «Гетьманська столиця», м. Батурин

Історію вогнепальної зброї відкривають гармати, оскільки ручна вогнепальна зброя з'явилася значно пізніше.

Передумовою виготовлення і використання цієї зброї було винайдення вибухової речовини (пороху), яке традиційно приписують китайцям. Перші гармати практично не використовували в польових битвах, а лише при облозі та при обороні фортець. Це пояснюється їх великою вагою, малою швидкістю, низькою влучністю. Такі гармати стріляли кам'яними ядрами, інколи обкованими залізними обручами. Та гарматна справа швидко розвивається, перехід до технології лиття дає змогу уніфікувати виробництво цієї зброї. Новий етап в історії артилерії відкрила поява гарматного станка на колесах – лафета. З'явилася польова артилерія, а фортечні гармати теж поступово ставились на колеса.

У козаків перші гармати з'явилися ще задовго до Національної революції середини XVII століття і походили вони зі здобичі, захопленої у турецьких фортецях і польських прикордонних замках. Запорожці дуже шанобливо ставилися до своєї «гармати». На початковому етапі існу-

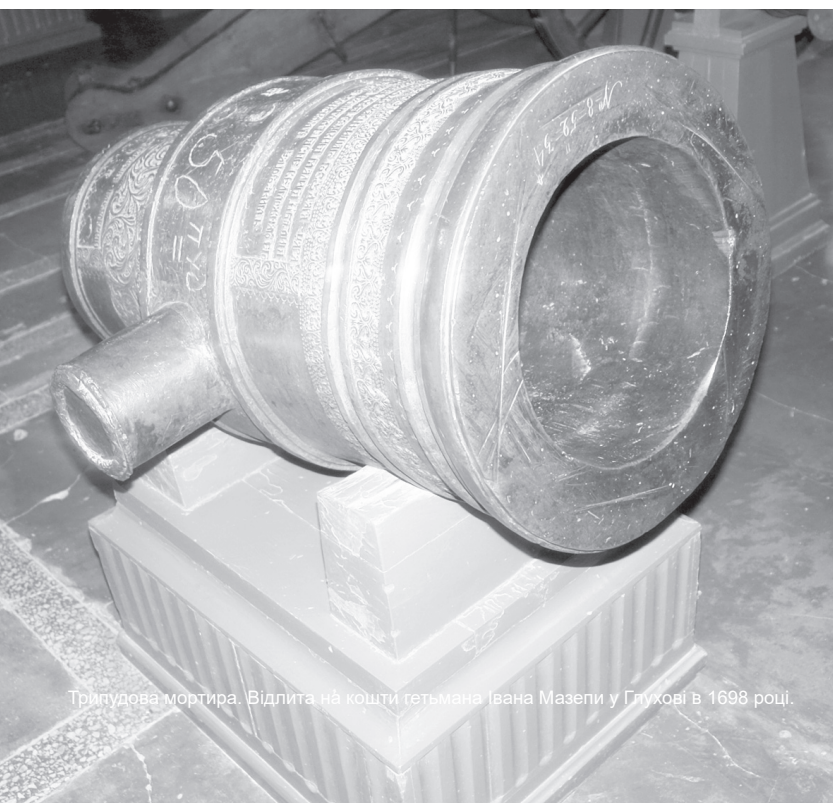

вання Запорізької Січі ця зброя вважалась клейнодом, її зберігали у військовій скарбниці на одному з дніпрових островів.

Значно зросла кількість гармат у козацькому війську за Хмельниччини. Головним місцем поствою артилерії був Переяслав, а управляв нею генеральний обозний з штатом служників. Існував також відділ козаків для оборони артилерії (до 200 чоловік).

З 1669 р. генеральна військова артилерія мала штаб і базу в Батурині. Але чи були серед батуринського арсеналу гармати власного виробництва? Письмових згадок про те ми не маємо, натомість маємо самі гармати, вилиті на замовлення гетьмана Івана Мазепи. Нині одна з них, датована 1698 р., зберігається у Санкт-Петербурзькому музеї історії артилерії, інженерних військ і військ зв'язку. Ця гармата (трипудова мортира), відлита у Глухові Карпом Йосиповичем Балашевичем, має довжину 97 см, вагу 865,7 кг, діаметр каналу ствола 330 мм. На дульній частині, прикрашеній литим рослинним орнаментом, напис: «В царстве пресветлейшого и великодержавнейшого государя царя и великого князя Петра Алексеевича всея Великия и Малыя и Белья России Самодержца / старанием же и коштом ясновельможного Его Милости пана Иоанна Мазепы гетмана войска Запорожскаго». На середній частині гармати розміщені цапфи – циліндричні виступи, призначені для з'єднання її з лафетом.

Іван Мазепа отримав знання за кордоном, був фахівцем з артилерійської справи і надавав їй особливого значення. Він особисто підбирав військові кадри, наприклад, запросив на службу саксонського інженера Фрідріха фон Кенігсека. Видатними українськими людовісарами (ливарями) були майстри Балашевичі – Йосип Тимофійович і його син Карпо. За часів гетьмана Мазепи у Батурині знаходились шопи (спеціальні сараї, ангари) для зберігання гармат, які планомірно привозилися сюди з усієї Гетьманщини, та пороху. До речі, єдиною металюною речовиною із початку застосування вогнепальної зброї і до XIX ст. був димний порох, що складався із селі-

Трипудова мортира. Відлита на кошти гетьмана Івана Мазепи у Глухові в 1698 році.

Музей археології Батурина

три, сірки та товченого вугілля, випаленого з деревини.

Як відомо, у 1708 р. з Батурина Меншиков вивіз і Мазепині гармати: «артилерію, сколько могли взять, везем с собою, а протчую тяжкую, а именно несколько самих больших пушек, разорвали». Їх частини, розкидані по місту, знаходили ще у ХХ ст. Один з уламків великої гармати було знайдено у травні 1988 р. на території замиської резиденції гетьмана І.Мазепи (Гончарівка) і передано в приватний музей краєзнавця Олександра Кодакова. Олександр Костянтинович в 1993 р. передав фрагмент гармати в Батуринський краєзнавчий музей, фондова колекція якого стала основою колекції заповідника «Гетьманська столиця». Уламок дула гармати неправильної форми із залишками рельєфного орнаменту, довжиною 51 і шириною 23,5 сантиметри, виготовлений за технікою лиття. За розмірами уламка вираховано калібр гармати – 256мм. Такий калібр відповідає трипудовому чавунному ядру. З огляду на залишки малюнка на стволі, це була не мортира, а довгоствольна дальнобійна гармата. Зараз цей уламок гармати експонується в Музеї археології Батурина.

Під час Полтавської битви російська армія, завдячуючи Батуринському арсеналу, мала близько 100 гармат, а шведська – 32, з яких пороху вистачило на 4...

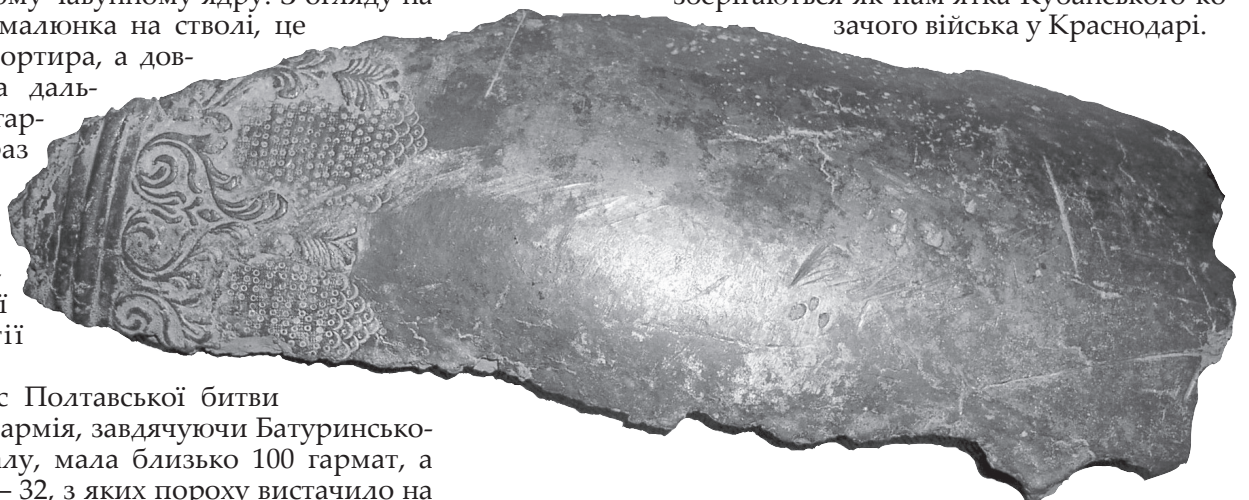
Новий гетьман Іван Скоропадський

просив царя Петра I повернути батуринські гармати на озброєння козацького війська та отримав відмову.

Відновити козацьку артилерію було дозволено наказному гетьманові Данилу Апостолу (1727-1734). В Україні знову почали відливати гармати. Особливо пошавилася ця робота за часів останнього гетьмана Кирила Розумовському: гармати відливали в Глухові та Ізюмі, почав роботу Шосткінський пороховий завод.

Після ліквідації гетьманства (1764 р.) Розумовський передав частину гармат на Запорізьку Січ, друга ж частина залишилась у розпорядженні російського уряду. Після зруйнування Запорізької Січі у 1775 р. частина гармат була захоплена російськими військами, а решту козаки забрали з собою у вигнання. Великі гармати, які вони не могли вивезти, затопили у Дніпрових плавнях.

Із формуванням Чорноморського козацького війська у 1787 р. ці гармати знову було приведено до ладу. Після переведення козацького війська на Кубань туди ж перевезли і гармати. Вони використовувались за призначенням до 1853 р. і з цього часу зберігаються як пам'ятка Кубанського козачого війська у Краснодарі.

Уламок дула гармати XVII – початку XVIII ст. Знайдено у травні 1988 р. в Батурині, на території замиської резиденції гетьмана Івана Мазепи Гончарівки.